

REGIONAL — LITERAR ÎN TEXTUL ARTISTIC

DE

D. IRIMIA

În orice discuție asupra raportului regional — literar sau numai asupra rolului regionalismelor în textul literar rămâne subînțeles specificul acestor categorii în comunicarea estetică.

În comunicarea lingvistică neutră, uzuală, raportul regional — literar este, în esența lui, un raport cultural. Semnele și structurile lingvistice sînt folosite în legătură cu capacitatea lor de a realiza funcția generală a limbii, de comunicare și cunoaștere, și, se înțelege, în raport cu competența și performanța subiectului vorbitor și a interlocutorului său.

Întrebuințarea exclusivă a uneia din cele două categorii sau numai prezența (în diferite grade) a unor elemente aparținînd la acestea depinde de spațiul cultural propriu protagoniștilor actului lingvistic sau caracterizînd numai timpul în care se desfășoară comunicarea.

În comunicarea cotidiană (neartistică), textul lingvistic primește doar mărci care își au originea în situația de comunicare. Elementul regional, component al limbajului popular, este semnul apartenenței protagoniștilor la cultura populară sau expresia unui raport de familiaritate între ei. Elementul literar este semnul apartenenței la cultura înaltă (sau al aspirației spre această poziție culturală) sau semn al caracterului oficial al raporturilor dintre vorbitor și interlocutor.

În comunicarea artistică, atît cei doi termeni, cît și raportul dintre ei primesc un alt statut. Identitatea specifică a textului literar între alte texte lingvistice își are originea în impunerea suveranității dimensiunii sintactice (din interpretarea lui Ch. Morris, *Signs, Language and Behavior*, 1946) asupra dimensiunii semantice a semnelor lingvistice. Mai exact, dimensiunea semantică își are originea în dimensiunea sintactică.

Prima consecință importantă, definitorie pentru creația artistică, a acestui fapt este distanțarea (pînă la rupere, în limbajul poetic) a planului semantic al textului literar de un referent preexistent. Referentul textului literar se construiește o dată cu textul și se reconstruiește, în mod variabil, la receptarea lui.

Autonomizarea universului semantic al creației literare prin suspendarea raportului referențial obiectiv stă în strînsă legătură cu înscrierea textului artistic cult în sfera limbii literare doar la un nivel de suprafață, al semnului lingvistic ca semnificant. Versul eminescian „Se bate miezul nopții în clopotul

de-aramă“ este scris în limba română literară, dar în alcătuirea sa se cuprind semne lingvistice care s-au convertit în semne poetice prin relațiile de adâncime în care intră cu semnele lingvistice — și acestea devenite poetice — din celelalte versuri ale poemului și din limbajul poetic eminescian, ca plan paradigmatic. Sintagma *miezul nopții*, de exemplu, nu mai desemnează pur și simplu, obiectiv, un moment temporal, ca în limba literară neutră, ipostază culturală, a sistemului limbii naționale, ci joacă rol important în constituirea semnificației generale a poeziei *Se bate miezul nopții* ca expresie simbolică, deschisă, a unui spațiu tulburător, hotar și cumpănă, echilibru fragil între ființă și neființă, între real și ireal, în care dimensiunea dinamică a timpului cosmic, ca flux temporal, se intersectează cu dimensiunea statică, a timpului oprit sau a suspendării timpului. În versurile „Dintre sute de catarge / Care lasă malurile / Cîte oare le vor sparge / Vînturile, valurile?“, termenul *catarge* se caracterizează prin suspendarea procesului de semnificare în interiorul raportului semantic *cuvînt — concept — obiect extralingvistic*, propriu limbii literare comune, pentru a participa la construirea ideii poetice a poemului *Dintre sute de catarge* prin trăsături semantice rezultînd din raportul *catarg (termen in praesentia) / corabie (termen in absentia)*: 'ascensionalitate, esențialitate' etc.

Paradoxal, imaginea artistică nu este neliterară, dar, ca semn lingvistic de gradul II (M. Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris 1973), caracterizat printr-o reorganizare specifică radicală a raportului semnificat / semnificant, intră în opoziție cu sistemul limbii pentru care limba literară ar fi varianta cea mai apropiată, model, în desfășurarea actului lingvistic concret.

Regionalismul, ca și arhaismul, ca și argoul sau ca alte categorii lingvistice neliterare, nu mai este în comunicarea artistică expresia pasivă a apartenenței socio-lingvistice sau cultural-lingvistice a unui locutor, ci este un mijloc, nu fundamental deosebit de imaginea artistică, de construire a universului semantic al textului. Prezintă doar un grad mai ridicat de complexitate sub aspect funcțional. Rolul său specific este asigurat de poziția pe care o are concomitent în raportul paradigmatic cu limba literară și în raporturile sintagmatice în care intră în textul literar. Regionalismul participă, în grade și modalități diferite, la construirea dimensiunii semantice a textului și totodată la dezvoltarea dimensiunii lui stilistice, dar nu în modul în care o face în comunicarea neartistică, pentru că poziția sa rămîne în permanență legată de principiul poetic, în sensul de constructor de sens, al dimensiunii sintactice. Ca și arhaismul sau argoul sau alte categorii lingvistice mearse din perspectiva raportului cu limba literară, regionalismul dezvoltă, alături de dimensiunea stilistică proprie oricărui text lingvistic (consecință a acțiunii funcției stilistice, din interpretarea lui M. Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, 1971, asupra celorlalte funcții particulare ale limbii în desfășurarea funcției globale, de comunicare și cunoaștere), în interiorul raportului *scriitor — text — cod*, și o dimensiune stilistică de gradul II, în interiorul universului semantic al textului sau în dependență de acesta (consecință a acțiunii funcției poetice).

El însuși semn de gradul II, ca și imaginea artistică, prin funcție, regionalismul din textul literar diferă și prin natură de componentii reali ai graiului pe care îl reprezintă. Scriitorul nu este un dialectolog. Semnele lingvistice la

care el recurge sînt o interpretare, prin prizma omului de cultură și de creație, fin observator al vorbirii oamenilor dar nu lingvist, și o transpunere în scrisul limbii literare sau numai o transpunere literală a regionalismelor. Scriitorul reține o trăsătură sau un fascicol de trăsături distinctive, constructoare de imagini sugestive, evocatoare ale graiului dintr-o anumită regiune, dar nu totdeauna numai alît. Prin chiar acest fapt, termenul neliterar dintr-un text literar încetează de-a fi un fapt dialectal absolut.

Cu acest statut, regionalismul, component al structurii lingvistice a unui text literar, dezvoltă o dublă funcție, stilistică și poetică, cu predominarea uneia din cele două ipostaze sau cu solidaritatea lor perfectă.

Prin structura stilistică pe care o condiționează, regionalismul se constituie într-un spațiu tensionat în care se confruntă „libertățile” pe care și le ia scriitorul în întrebuintarea limbii naționale cu constrîngerile pe care le impune caracterul specific al dinamicii mesajului pe care îl construiește și îl comunică limbajul artistic. Modul de desfășurare și „rezolvare” a conflictului dintre libertăți și constrîngeri fixează nivelul stilistic pe care se situează textul (în organizarea sistemului stilistic al limbii, care cuprinde nivelul stilistic al limbii naționale, nivelul stilurilor funcționale, nivelul stilurilor individuale, nivelul stilurilor interne, nivelul structurilor ocazionale) și descrie, în funcție de aceasta, diferite identități stilistice: a scriitorului, a textului, a personajelor.

Orice text lingvistic implică în funcționarea sa trei dimensiuni obiective, fonologică, semantică și sintactică, și o dimensiune subiectivă, supraordonată, dimensiunea *stilistică*. Dimensiunile obiective caracterizează, în diferite grade, și semnele lingvistice preexistente textului. Dimensiunea stilistică se dezvoltă numai în text, avîndu-și aici originea în mărcile stilistice. Semnele lingvistice pot avea mărci stilistice implicite, cu care vin în text, sau mărci stilistice explicite, pe care le primesc în text, prin relațiile sintagmatice în care intră.

Regionalitatea nu e în sine o marcă stilistică, ci doar purtătoare virtuală a unor valori stilistice, care se realizează în funcție de context și care variază de la valoarea zero la valori definitorii pentru identitatea stilistică a unui text sau a unui scriitor. Dezvoltarea valorilor stilistice sau poetico-stilistice sau numai poetice ale regionalismului depinde de valențele care îi sînt actualizate și de perspectiva în care acestea sînt înscrise.

Prima trăsătură distinctivă a regionalismului, prin însăși natura sa, dar natura sa imediată, în interiorul raportului limbă națională—limbă literară, este apartenența la o zonă restrînsă teritorial a manifestării limbii naționale. Specific unei anumite regiuni geografic-lingvistice, regionalismul *localizează*. Dar alît timp cît indică doar apartenența (scriitorului sau personajului) la un anumit grai sau situează astfel o desfășurare evenimentială, regionalitatea rămîne sau o simplă marcă lingvistică sau o figură poetică, înscrisă în exigențele unui realism descriptiv așa cum sînt epitetele (de fapt, pseudo-epitete) care realizează o simplă descriere a obiectului reflectat lingvistic. Trebuie considerate, în consecință, ca avînd sau funcție stilistico-poetică generică sau marcă stilistică zero, termenii, structurile, formele cu funcție exclusiv de localizare sau care derivă din poziția limbii scriitorului în dinamica raportului regional-literar. În prima categorie se înscriu, de exemplu, moldovenismele din novela lui I.L. Caragiale, *O făclie de paște*:

bortă, dugheană, ogradă, a sudui etc., unde fixează locul de desfășurare a dramei psihologice a lui Leiba Zibal, sau în schița *Reformă: ciubote, colțuni, străie* etc., unde fixează originea moldovenească a personajelor.

Regionalismul realizează această funcție de localizare, care este o funcție poetică marginală, secundară, construind o dimensiune a universului semantic al unor creații literare, numai prin intrarea în contrast cu ansamblul textului, marcând distincția dintre cele două planuri narative: al naratorului și al narațiunii. Astfel, în proza lui Caragiale, termenul *ogradă* fixează în Moldova drama lui L. Zibal, în opoziție cu sinonimul *curte*, specific graiului muntenesc și limbii literare, prezent în celelalte texte. Când această opoziție nu există, regionalismul rămâne o caracteristică lingvistică a scriitorului, înscris în sfera limbii literare a epocii, dacă procesul de deregionalizare nu s-a încheiat. În acest sens, formele de tipul *birje, loje, ușe*, din teatrul lui Caragiale, prezente deopotrivă în planul sintactic al personajelor și în planul sintactic (din indicațiile scenice) al scriitorului, sînt doar expresia presiunii graiului muntenesc, care îi este propriu, asupra limbii sale.

Regionalismul dezvoltă mărci stilistice concomitent cu desfășurarea funcției poetice, în condițiile în care intră în textul literar ca expresie a culturii populare sau a atitudinii (scriitorului sau personajului) față de conținutul comunicării sau față de interlocutor, cînd valorile stilistico-poetice depind de toți factorii implicați în comunicarea estetică.

Ca expresie a culturii populare, regionalismul intră în structura textului ca *element popular* sau ca *element de limbaj familiar*; *regionalitatea* sa (cu funcție de localizare) are o importanță secundară.

În aceste condiții, elementul regional participă la (sau determină) constituirea stilurilor individuale sau situează textul la nivelul stilurilor interne (al unor texte, considerate ca unități stilistice încheiate sau al unor personaje).

Regionalismul ca element popular este trăsătura definitorie a profilului stilistic al unui scriitor cînd se anulează total tensiunea dintre *individualitatea scriitorului* și *individualitatea textului*, concomitent cu neutralizarea distincției dintre planul naratorului și planul narațiunii (sau al personajelor), ca în cazul lui Ion Creangă sau al lui Mihail Sadoveanu.

Regionalismul determină constituirea stilurilor interne, cînd „conflictul” dintre individualitatea scriitorului și individualitatea textului este maxim și „se rezolvă” în favoarea textului. „Conflictul” se desfășoară în interiorul operei unui scriitor, între texte diferite, sau în interiorul aceluiași text, între cele două planuri, al naratorului și al narațiunii.

Pentru primul caz este exemplară opera lui I.L. Caragiale sau a lui Marin Preda. Profilul stilistic al lui I.L. Caragiale se dezvoltă în jurul unei trăsături definitorii: *oralitatea*, dar cu două variante, una stînd sub semnul culturii citadine, mic burgheze, în comedii și în proza scurtă (cînd regionalismul nu mai este expresie a culturii populare), alta, stînd sub semnul culturii populare, specifică dramei *Năpasta*, nuvelor și basmelor.

Cea de a doua modalitate de manifestare a stilurilor interne înseamnă, de fapt, constituirea unei identități stilistice de gradul II — *stilul personajelor*, care funcționează în structura de ansamblu a unei creații literare ca *stil în stil*. Stilul lui Camil Petrescu este prin excelență elaborat, înscris aproape perfect în sfera limbii literare ca limbă scrisă, lipsit de oralitate chiar în opera

dramatică. În romanul-frescă *Un om între oameni*, însă, planul narațiunii dezvoltă zone stilistice specifice, în contrast cu planul naratorului, marcate de termeni arhaici sau de termeni regionali. Regionalismul (*dă, pă, ăsta, ăia* etc.), însă, nu desfășoară atît o funcție de localizare și nici nu dezvoltă o oralitate propriu-zisă, cît se impune ca expresie a apartenenței la anumite categorii sociale, fărănimea, în primul rînd, rămasă, sub aspectul exprimării, în afara limbii literare cultivate.

Așadar, dacă la I.L. Caragiale elementul regional este o categorie complementară oralității stilistice a textului, la Camil Petrescu este o categorie complementară caracterului erudit al stilului său; scriitorul recurge la regionalism în acțiunea de reconstituire artistică a unor realități luate ca substrat al universului semantic al operei sale. Regionalismul la Camil Petrescu are rolul stilistic al arhaismului la Al. Odobescu.

Marcă doar a caracterului erudit al stilului lui Camil Petrescu, regionalismul—expresie a limbajului țărănesc—dezvoltă în proza lui L. Rebreanu o funcție stilistico-poetică; din perspectiva aspirației de ridicare a vîlului sămănătorist de pe realitățile vieții satului, regionalismul este la L. Rebreanu concomitent marcă a stilului direct, caracterizat prin asprimea expresiei, și sugesție a durității vieții și relațiilor interumane tensionate din această lume în timpul și spațiul luate ca substrat al planului semantic al prozei sale.

Prin alte componente semiotice, rezultînd din condițiile întrebuintării sale în actul lingvistic neartistic, regionalismul se constituie în marcă a atitudinii față de obiectul comunicării, concomitent cu sugerarea unor trăsături definitorii ale „lumii povestite”; prin apartenența sa la limbajul familiar, el poate fi expresia unor atitudini contrarii, de apropiere afectivă sau de respingere. Ca expresie simpatetică, regionalismul intră în structura stilistică a creațiilor marcate autobiografic. La Ionel Teodoreanu, de exemplu (în *Ulița copilăriei* sau în alte creații) sau la M. Sadoveanu (în *Domnul Trandafir*), termenii moldovenesti au în primul rînd funcția de a evoca lumea copilăriei, creînd sau numai sugerînd o atmosferă și o stare de intimitate: *omăt, cridă, uliță, cerdac, fără șagă, colea* etc.

O anumită cruditățe a expresiei, cu originea în lipsa oricăror convenții și constrîngerii în limbajul familiar, îi asigură regionalismului o particulară duritate care-l face propriu funcției satirice: „În două porți infernul portalele-și deschide, / Spre-a încăpea cu mia răsufletele *hide*/Tiranilor ce pier.” (M. Eminescu). Regionalismul intră în alcătuirea limbajului satiric mai ales prin relațiile pe care le dezvoltă cu alte categorii de semne lingvistice, neologisme mai ales. La I.L. Caragiale, fonetica regională a unor neologisme: *agrisor, cafiné, ghiviziune, inchizilă, intuichivă, monșăr, mogherne* etc. are funcția nu atît de a localiza, cît de a satiriza personajele din perspectiva relației dintre esență și aparență.

Funcționînd, asemeni imaginii artistice, ca semn de gradul II, regionalismul vine în textul literar (mai ales narativ) cu sugestia diferitelor raporturi externe ale semnului lingvistic: cu lumea, materială sau spirituală, a satului, cu lumea citadină, cu lumea copilăriei etc., cel mai adesea indiferent de structura lui internă.

Structura internă, raportul dintre semnificant și semnificat, adică, trece în prim plan prin întrebuintarea regionalismului ca mijloc de nuanțare